

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2024.05>

TOMASZ SNARSKI

Uniwersytet Gdański

<https://orcid.org/0000-0003-2803-5574>

RZEŻBA *TEMIDA* W WĘGLU JAKO ŹRÓDŁO FILOZOFICZNOPRAWNEJ REFLEKSJI NAD SPRAWIEDLIWOŚCIĄ. STUDIUM PRZYPADKU Z ESTETYKI PRAWA

Wprowadzenie. Nie tylko „malowanie sprawiedliwości”

Niniejsze opracowanie stanowi szkic z estetyki prawa w ujęciu zewnętrznym, wykorzystujący *sui generis* studium przypadku¹, w którym podjęto analizę unikatowej współczesnej śląskiej rzeźby Temidy wykonanej w węglu (jako materiale niekonwencjonalnym w rzeźbiarstwie i cechującym się specyficznymi właściwościami). Interpretując tę rzeźbę, podjęto próbę stworzenia studium estetycznoprawnego poświęconego niektórym cechom sprawiedliwości². Zarazem należy dodać, że przeanalizowanie jedynie

¹ Studium przypadku jest przeze mnie rozumiane jako szczegółowa analiza konkretnego przykładu wykonanej rzeźby, przy jednoczesnej akceptacji przekonania, że może ono być samodzielną metodą badawczą. Wydaje się także, że na podstawie studium przypadku można dokonywać chociaż częściowych uogólnień. Interesujące ogólne aprobatywne uwagi o stosowaniu metody studium przypadku – zob. B. Flyvbjerg, *Pięć mitów o badaniach typu studium przypadku*, tłum. M. Nawojczyk, „Studia Socjologiczne” 2005, nr 2, s. 41–69. Zarazem można w tym przypadku mówić o swoistym *case study* ze względu na fakt, że jest nim nie wybrany stan faktyczny podlegający analizie filozoficznoprawnej, ale wybrane dzieło sztuki jako artefakt podlegający interpretacji estetycznoprawnej.

² Należy podkreślić, że opracowanie to celowo abstrahuje od tradycyjnych szeroko rozumianych studiów filozoficznoprawnych nad pojęciem sprawiedliwości, nie roszcząc sobie w żadnej mierze racji do formułowania twierdzeń ogólnych bądź krytyki określonych teorii czy koncepcji sprawiedliwości. Chodzi w nim jedynie (aż) o podjęcie próby refleksji filozoficznoprawnej nad niektórymi aspektami (cechami) sprawiedliwości z wykorzystaniem estetyki prawa i studium przypadku wybranej współczesnej rzeźby Temidy (o unikalnym charakterze ze względu na materiał, z którego została wykonana). Takie zamierzenie powoduje oczywiście ograniczoną wartość poznawczą formułowanych wniosków, a zarazem może być uzasadnionym epistemicznie uzupełnieniem współczesnych rozważań estetycznoprawnych poświęconych symbolice Temidy w sztuce.

wybranych aspektów sprawiedliwości przy wykorzystaniu narzędzi estetycznoprawnych jest związane z rezultatem interpretacji konkretnej rzeźby podlegającej analizie.

Inspiracją do podjęcia tematyki niniejszego studium jest ukazanie się książki Jerzego Zajadły pt. *Malowanie sprawiedliwości. Komentarz do ważnego epizodu z historii estetyki prawa*³. Opracowanie to jest współczesnym komentarzem filozoficzno-prawnym do fikcyjnego dialogu między malarzem Andreą Mantegna i mitycznym bożkiem satyry Momusem, opublikowanego na początku XVI w. przez włoskiego lekarza i humanistę Battistę Fierę pt. *De iustitia pingenda* (Jak się powinno malować Sprawiedliwość)⁴. Warto w tym miejscu przytoczyć fragment tegoż dialogu, w którym Momus formułuje następującą uwagę: „Bardzo mądrze. A jeśli ci twoi filozofowie słusznie mają tak różne opinie, ja też się z tym zgadzam, w jaki sposób namalowałbyś Sprawiedliwość jednocześnie z jednym okiem i z wieloma? Jak jednoręką tylko, ale mierzącą i ważącą zarazem, a jednocześnie grożącą mieczem? Jeśli więc nie są całkowicie szaleni, Sprawiedliwości, na Boga, nie da się namalować”⁵.

Jerzy Zajadło podkreśla w swoich rozważaniach m.in. polisemiczność pojęcia sprawiedliwości, którą można zidentyfikować, także (a może nawet przede wszystkim) interpretując poświęcone jej dzieła sztuki. Pisze on: „Wszelkie próby jednoznacznego zdefiniowania sprawiedliwości, czy to werbalnie, czy ikonograficznie, są trochę niczym poszukiwanie Świętego Graala”⁶. Do wielowątkowych refleksji nad malowaniem sprawiedliwości dodajmy tutaj jeszcze jedną – otóż nie tylko trudno, nawet wręcz niemożliwe jest namalować sprawiedliwość tak, by w pełni oddać jej istotę. Możliwe, że równie trudno wyrzeźbić sprawiedliwość, a analogiczne problemy dotyczące artystycznego ujęcia tematu sprawiedliwości można zidentyfikować we wszystkich sztukach pięknych, w tym w rzeźbie.

Warto też pamiętać o słusznej konstatacji Haliny Šimo, zgodnie z którą: „Pojmowanie sprawiedliwości zależy w dużej mierze od tego, jakie cechy są jej przypisywane”⁷. Biorąc tę perspektywę pod uwagę, wydaje się, że studia estetycznoprawne poświęcone sprawiedliwości z wykorzystaniem metody studium przypadku, umożliwiające poznanie i zrozumienie chociażby konkretnych i niektórych jej cech (bo powiązanych z analizowanym przypadkiem), można ocenić jako cenne dla refleksji filozoficzno-prawnej. Nadto można podkreślić znaczenie wykorzystania metody studium przypadku z perspektywy współczesnej filozofii prawa zorientowanej postanalitycznie. Andrzej Bator podkreśla, że:

³ J. Zajadło, *Malowanie sprawiedliwości. Komentarz do ważnego epizodu z historii estetyki prawa*, Gdańsk 2024.

⁴ *Ibidem*, s. 7.

⁵ Battista Fiera de Mantua, *Dialog o tym, jak się powinno malować sprawiedliwość*, tłum. A. Witczak [w:] J. Zajadło, *Malowanie sprawiedliwości...*, s. 41–42.

⁶ J. Zajadło, *Malowanie sprawiedliwości...*, s. 99.

⁷ H. Šimo, *O sprawiedliwości. Koncepcja inspirowana wynikami polskiej filozofii analitycznej*, Katowice 2009, s. 27.

Z perspektywy postanalizycznej dużo bardziej doniosłe poznawczo są zatem studia nad przypadkami, ich gromadzenie, opisywanie i wyjaśnianie poprzez kontekst użycia języka lub pewien typ takiego kontekstu aniżeli systemowość pojmowana jako jedna, dominująca forma organizacji myślenia poprzez język⁸.

I chociaż uwaga ta odnosi się do zagadnienia uniwersalizmu języka, można – jak sądzę – przyjąć ją także na potrzeby uzasadnienia wyboru, badań, estetycznoprawnego studium przypadku.

Gdańska estetyka prawa oraz metody badawcze

Należy wskazać, że tak zakreślony obszar badawczy wpisuje się w zakres przedmiotowy współczesnej estetyki prawa⁹, rozwijanej w ostatnim czasie zwłaszcza w gdańskim środowisku filozoficznoprawnym¹⁰. Interesuje mnie, co już wskazano, ujęcie zewnętrzne estetyki prawa. Zdaniem Kamila Zeidlera:

Estetyka prawa w ujęciu zewnętrznym zajmuje się przejawami prawa, inspiracjami prawniczymi, motywami prawnymi, symbolami, znakami itp., które były przedstawiane przez wieki w sztukach pięknych. Jeśli przyjmiemy tradycyjny, klasyczny podział sztuk, wyróżniający dziewięć muz, to okaże się, że narracje prawne, czyli estetykę prawa w ujęciu zewnętrznym, można odnaleźć właściwie wszędzie [...] ¹¹.

Z kolei Joanna Kamień stwierdza: „W ujęciu zewnętrznym przedmiotem zainteresowania [estetyki prawa – dop. T.S.] są te dzieła literackie, w których występują motywy, postaci i wątki prawnicze”¹². Istotne wydaje się także odwołanie do przekonującego ustalenia tej autorki, zgodnie z którym w treści dzieł literackich można szukać odpowiedzi na cztery podstawowe pytania filozoficznoprawne postawione przez Wojciecha Załuskiego w *Ewolucyjnej filozofii prawa*¹³ (co zarazem będzie metodą badawczą kie-

⁸ A. Bator, *Postanalizyczna teoria i filozofia prawa. Nowe szanse, nowe zagrożenia?*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, t. 102, s. 32.

⁹ Zob. K. Zeidler, *Estetyka prawa – ujęcie zewnętrzne i wewnętrzne* [w:] *Jurisprudencja 3. Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, cz. 2, red. M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska, Łódź 2014, s. 61–67.

¹⁰ Pierwsze z opracowań inicjujących zainteresowanie problematyką estetyki prawa w gdańskim ośrodku filozoficznoprawnym – zob. J. Zajadło, *Estetyka – zapomniany piąty człon filozofii prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, R. 77, z. 4, s. 17–30. Warto też wspomnieć, że w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego od kilku lat ukazuje się seria wydawnicza *Studia z Estetyki Prawa*.

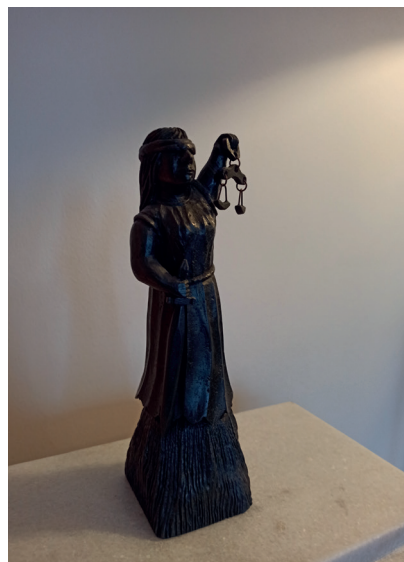
¹¹ K. Zeidler, *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018, s. 51.

¹² J. Kamień, *Prawo i literatura jako kierunek filozoficznoprawny*, Gdańsk–Warszawa 2024, s. 16.

¹³ Zob. W. Załuski, *Ewolucyjna filozofia prawa*, Warszawa 2009.

runku prawo i literatura w ujęciu zewnętrznym)¹⁴. Jeżeli tych odpowiedzi, chociażby częściowych, jest nam w stanie udzielić literatura, to możliwe, że możemy postawić te pytania także w odniesieniu do rzeźby. W niniejszym opracowaniu wykorzystam częściowo klasyfikację podaną przez W. Załuskiego i zarazem zmodyfikuję propozycję J. Kamień w zakresie przedmiotu badań estetycznoprawnych (w miejsce literatury umieszczając rzeźbę).

Założeniem badawczym niniejszego opracowania w zakresie filozoficznoprawnym jest zatem zbadanie nietypowej rzeźby Temidy¹⁵ (il. 1), będącej wybranym studium przypadku, poszukując jednocześnie odpowiedzi na dwa z czterech rodzajów pytań filozoficznoprawnych wyodrębnionych przez W. Załuskiego, odnoszonych do pojęcia sprawiedliwości: 1) ontologiczne: z czym wiąże się istota sprawiedliwości; 2) metodologiczno-epistemologiczne: jakimi metodami badamy i poznajemy sprawiedliwość. Wydaje się również słuszne podkreślenie wykorzystania pewnych założeń ontologii aspektu. Chodzi o pewną relację konkretnego dzieła sztuki do sprawiedliwości rozumianej jako wieczna i niezmienna Forma ontologii bytu. Poznanie sprawiedliwości w tym przypadku jest nam dostępne jedynie „jako” wyobrażonej w postaci określonej rzeźby¹⁶. Ponadto analiza wybranej przeze mnie rzeźby Temidy posłuży do poszukiwania odpowiedzi na pytanie aksjologiczne dotyczące sprawiedliwości jako wartości.

Il. 1. Rzeźba *Temida* w węglu. Autor nieznan. Początek XXI w.

Źródło: kolekcja prywatna T. Snarskiego.

Jednocześnie zastosowano tutaj szeroko rozumiane metody estetyczne zaaplikowane na potrzeby filozofii prawa. Starano się zarazem unikać jednostronnego podejścia estetycznego, dostrzegając znaczenie herme-

neutycznych interpretacji. Warto tu przywołać wypowiedź Stefana Morawskiego, rozgraniczającą badania historyka sztuki od badań estetyka, zgodnie z którą: „Estetyk wchodzi z historykiem w sojusz na innej już płaszczyźnie, kiedy od morfologii przechodzi on do ustalania wyznaczników artystycznych swoistych dla jego dziedziny badań”¹⁷.

¹⁴ Zob. J. Kamień, *Prawo i literatura...*, s. 26–28.

¹⁵ Kamil Zeidler słusznie określa przedstawienia Temidy jako jeden ze stałych motywów inspirowanych artystów na przestrzeni wieków, którego znaczenie i interpretacja podlegają zmianom – K. Zeidler, *Estetyka prawa – ujęcie...*, s. 65.

¹⁶ K. Werner, *Co to jest ontologia aspektu?*, „Estetyka i Krytyka” 2010, nr 2, s. 224–225.

¹⁷ S. Morawski, *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Warszawa 1973, s. 93.

Rozważania niniejszego opracowania pozostają zatem oparte na szczególnym zastosowaniu tranzykcji: od morfologii dzieła sztuki do jego właściwości mających znaczenie dla refleksji filozoficznoprawnej. Idzie zatem o analizę danego dzieła sztuki w ujęciu filozoficznoprawnym, w której służy ono jako źródło inspiracji¹⁸. Warto przy tym pamiętać, że użycie konkretnego materiału do realizacji obiektów rzeźbiarskich także może być nośnikiem określonych treści o charakterze symbolicznym¹⁹. Jednocześnie, ze względu na tematykę wybranej do analizy rzeźby, możliwa i zarazem uzasadniona wydaje się translacja jej interpretacji estetycznej na przedmiot rozważań filozoficznoprawnych²⁰.

Śląska *Temida* w węglu – znaczenie rozpoznania techniki i materiału dla refleksji filozoficznoprawnej

W niniejszym opracowaniu odwołuję się do znaczenia rozpoznania techniki i materiału w analizie filozoficznoprawnej rzeźby, zwłaszcza w sytuacji, gdy można dostrzec w niej pewną wyjątkowość czy swoistość. Anne D'Alleva wskazuje, że wnikliwa obserwacja rzeźby zawiera także pytanie o wykorzystane przez artystę materiały, a także ich wpływ na formę pracy²¹. Warto w tym kontekście zauważyć, że nie umniejsza to roli takich elementów opisu rzeźby jak *inter alia*: bryły, kompozycji, faktury czy ekspresji rzeźby.

Współczesna rzeźba *Temida* w węglu, pochodząca ze Śląska, będąca przedmiotem analiz niniejszego opracowania, jest jedyną znaną mi realizacją tematu (toposu) sprawiedliwości (identyfikowanego z symbolem Temidy) w sztukach pięknych z użyciem tak specyficznego materiału. Znajduje się ona w mojej prywatnej kolekcji, a została mi подарowana przez przyjaciół ze Śląska. Nie jest mi znany autor tej rzeźby, natomiast okazuje się, że istnieje tradycja wykonywania rzeźb związanych z górnictwem. W Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze zaś znajduje się muzealna kolekcja rzeźb w węglu licząca blisko 100 eksponatów²². Zazwyczaj rzeźby wykonane z węgla nawiązują do symboliki górniczej, przedstawiają m.in. górników określonych specjalizacji, sylwetkę św. Barbary (m.in. patronki górników), ale też sceny zwyczajowe czy obyczajowe. Niejednokrotnie rzeźba z węgla stanowi prezent okolicznościowy.

¹⁸ Zob. J. Janicki, *Estetyka jako źródło refleksji nad prawem*, Kraków 2023, s. 84.

¹⁹ M. Cisło, *Materia rzeźby – granice twórczych poszukiwań – rozważania. Cykl prac rzeźbiarskich: Introspekcje*, Kraków 2016, s. 54, praca doktorska, niepubl., <https://rzezba.asp.krakow.pl/wp-content/uploads/2016/11/materia-rze%C5%BAby-granice-tw%C3%B3rczych-poszukiwa%C5%84-rozwa%C5%BCania.pdf> [dostęp: 31.12.2024].

²⁰ Interesująca propozycja sformułowania kryteriów warunkujących uznanie dzieła sztuki za relewantne dla problemów obejmujących refleksję prawną – zob. J. Janicki, *Estetyka jako źródło refleksji...*, s. 84–92.

²¹ A. D'Alleva, *Jak studiować historię sztuki? Jak czytać...*, tłum. J. Jedliński, E. Jedlińska, Kraków 2009, s. 37.

²² J. Okoń, *Rzeźba w węglu*, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, <https://muzeumgornictwa.pl/o-muzeum/wystawy/28-rzezba-w-weglu/> [dostęp: 1.12.2024].

Wskazuje się, że tradycja wykonywania rzeźb w węglu i obdarowywania nimi sięga na Śląsku ok. 200 lat²³.

Warto przede wszystkim podkreślić, że rzeźby wykonywane z węgla należą *in genere* do rzadkości²⁴. Tym bardziej wyjątkowa jest obecność narracji prawnej, a konkretnie symbolu sprawiedliwości, w rzeźbie wykonanej z tego materiału. Mamy tutaj też do czynienia z niekonwencjonalnym użyciem węgla jako materiału do stworzenia dzieła sztuki, a nie jako paliwa²⁵. Interesujące jest zatem w tym przypadku, zwłaszcza z perspektywy filozoficznoprawnej, nie tyle specyficzne ujęcie tematu sprawiedliwości, np. łączące w dziele sztuki w sposób niekonwencjonalny symbolikę Temidy z innymi symbolami²⁶, ile w istocie typowe, symplicystyczne wręcz i niewyróżniające się przedstawienie samej figury Temidy przy wykorzystaniu nietypowego surowca szczególnie trudnego dla wykonania rzeźby, zachowujące znaczenie dla interpretacji dzieła sztuki.

Sama figura nie odznacza się szczególnym ujęciem motywu Temidy. Mamy tu do czynienia z zastosowaniem całkiem typowego przedstawienia postaci bogini sprawiedliwości. *Temida w węglu* ma zasłonięte przepaską oczy, w prawej dłoni trzyma miecz, w lewej – wagę. Jej postać jest umiejscowiona na cokole, co podkreśla jej majestat i autorytet²⁷. Wydaje się, że to nie w zewnętrznym sposobie przedstawienia tej rzeźby Temidy tkwi potencjał dla estetycznoprawnej refleksji, lecz w materiale, z którego została wykonana. Można wręcz powiedzieć, że indywidualizuje ją ów materiał, czyli węgiel, który jest przecież tak trwały, jak łatwopalny czy po prostu kruchy. Nie jest to Temida wyrzeźbiona w marmurze, w odlewie z mosiądzu czy stali ani nawet wyrzeźbiona w drewnie. Niejako na plan pierwszy wysuwa się tu potrzeba ochrony tej rzeźby przed zniszczeniem, przed przypadkowym uszkodzeniem. Stosunkowo łatwo naruszyć trwałość i integralność rzeźby wykonanej w węglu. W takim ujęciu Temida,

²³ D. Pałęga, *Rzeźby z węgla. Wyjątkowe, unikatowe, piękne... Dzieła z czarnego złota, które skrywają w sobie ducha Śląska*, „DziennikZachodni.pl”, 3 stycznia 2024, <https://dziennikzachodni.pl/rzezby-z-wegla-wyjatkowe-unikatowe-piekne-dziela-z-czarnego-zlota-ktore-skrwyaja-w-sobie-ducha-slaska/ar/c13-18206637> [dostęp: 1.12.2024].

²⁴ Zwięźle na temat różnorodnych tradycyjnych materiałów rzeźbiarskich – zob. L.R. Rogers, *Sculpture*, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/sculpture> [dostęp: 31.12.2024].

²⁵ Takie ujęcie węgla jest spotykane w sztuce współczesnej – zob. *Ciemna strona węgla, archiwum wystaw*, notacja Muzeum Śląskiego w Katowicach, 20 listopada 2018, <https://muzeumslaskie.pl/ciemna-strona-wegla/> [dostęp: 1.12.2024].

²⁶ Wskazać tu można takie ujęcia, jak np. połączenie w jednej rzeźbie postaci Temidy (symbolizującej sprawiedliwość) zespolonej z Aniołem Miłosierdzia (symbolizującym miłosierdzie) czy też zestawienie symbolu z Temidy (symbolizującej sprawiedliwość ziemską) z symbolem Archanioła (symbolizującym sprawiedliwość wieczną) będące źródłem rozmaitych interpretacji. Zob. T.A. Velling, *The Beatitude of Mercy. Love Watches Over Justice*, Eugene, Oregon 2015; E. Eszenyi, *Lady Justice and the Archangel: the Likeness of Justice in Heaven and Earth*, „Human(ities) and Rights. Global Network Journal” 2002, vol. 4, iss. 2, s. 100–119.

²⁷ Węzłowe uwagi na temat przeobrażeń przedstawiania sprawiedliwości w sztuce, w tym z wykorzystaniem określonego wizerunku Temidy – zob. np. M. Jońca, *Prawo rzymskie. Marginalia*, Lublin 2015, s. 119–130.

symbolizująca sprawiedliwość, od samego powstania jest o wiele bardziej narażona na zniszczenie niż przy użyciu innych materiałów.

Czy sprawiedliwość może być krucha i łatwopalna?

Jakie cechy sprawiedliwości możemy zrekonstruować na podstawie interpretacji rzeźby *Temidy w węglu*? Wydaje się, że unikatowymi desygnatami tego dzieła z zakresu sztuk plastycznych pozostają kruchość i łatwopalność jako cechy materiału, z którego została wykonana.

Czy sprawiedliwość może być jednak krucha i łatwopalna? Czy takie cechy sprawiedliwości można odnaleźć w literaturze filozoficznoprawnej?²⁸ I czy ewentualne kruchość oraz łatwopalność sprawiedliwości można utożsamiać z negatywnymi cechami? Czy idea sprawiedliwości, często traktowana jako najważniejsza wartość systemu prawnego i społecznego, może być nietrwała i krucha? A może należałoby raczej mówić o kruchości i łatwopalności konkretnego systemu wymiaru sprawiedliwości? Możliwe, że *Temida w węglu* w pierwszej kolejności skłania do refleksji nad tym, jak trwała i niezmienna idea sprawiedliwości może ulec osłabieniu w danym źle funkcjonującym systemie sprawiedliwości²⁹.

Według *Słownika języka polskiego* „kruchy” oznacza ‘łatwo ulegający złamaniu, pokruszeniu, zniszczeniu, łamliwy’, a w znaczeniu przenośnym także ‘słaby, wątpliwy, nietrwały, niepewny’³⁰. „Łatwopalny” natomiast to ‘łatwo się zapalający lub szybko płonący’³¹. Wydaje się, że tak kruchość, jak łatwopalność to cechy pejoratywne, zwłaszcza jeżeli powiązać je ze sprawiedliwością. Czy zatem możliwe jest ich łączenie z wartością bądź cnotą sprawiedliwości (nie rozstrzygając jej ontologicznego statusu, a skupiając się na jej aksjologicznych aspektach)?

W tym kontekście warto się odwołać do *Traktatu o złej sprawiedliwości* Roberta Zawłockiego, w którym autor zauważa:

²⁸ W niniejszym opracowaniu ze względu na jego ramy rezygnuję chociażby ze zwięzłego omówienia dotychczasowej refleksji filozoficznoprawnej poświęconej sprawiedliwości. Warto wskazać m.in. następujące monografie podejmujące podstawowe zagadnienia sprawiedliwości w literaturze filozoficznoprawnej: Ch. Perelman, *O sprawiedliwości*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1959; J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 2013; W. Sadurski, *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988; M. Soniewicka, *Granice sprawiedliwości. Sprawiedliwość ponad granicami*, Warszawa 2010; Z. Ziemiński, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992.

²⁹ Przykładem tego, jak „krucha” i „łatwopalna” może być realizacja idei sprawiedliwości w kontekście stanu konkretnego wymiaru sprawiedliwości, może być dobrze znany w ostatnich latach w Polsce problem niezawisłości sędziów i niezależności sądów; np. zob. A. Machnikowska, *O niezawisłości sędziów i niezależności sądów w trudnych czasach. Wymiar sprawiedliwości w pułapce sprawności*, Warszawa 2018.

³⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1: A–K, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, s. 991.

³¹ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2: L–P, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, s. 66.

Sformułowanie „zła sprawiedliwość” może budzić znaczeniowe zastrzeżenia. Zazwyczaj uznaje się, że coś „jest” albo „nie” jest sprawiedliwe. Oznaczałoby to znowu, że sprawiedliwość „jest” albo jej „nie ma”. Nie kwestionując takiego ujęcia, zauważam jednak,

Il. 2. Chairestratos z Rhamnous, *Temida*, ok. 300 r. p.n.e.

Źródło: Fot. R.A. Frantz, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0 [dostęp: 31.12.2024].

że w codziennej praktyce idea lub akt sprawiedliwości realizowane są lepiej albo gorzej, a nie w pełni albo w ogóle. W Polsce intensywnie funkcjonuje cały rozwinięty system stosowania sprawiedliwości karnej, który na bieżąco realizuje ideę sprawiedliwości poprzez wydawanie tysięcy decyzji dziennie. Trudno uznać, że jest on niesprawiedliwy czy też że – na skutek jego działań – sprawiedliwości nie ma. Owszem, jest ona obecna, i to w znacznych rozmiarach. Tyle tylko, że również w znacznych rozmiarach nie realizuje ona idei sprawiedliwości w sposób właściwy i pożądany. Mam na myśli takie przejawy złej sprawiedliwości, jak np.: skrajnie długie, drogie, skomplikowane i często jałowe procesy karne, brak uwzględnienia woli pokrzywdzonego przestępstwem, niezrozumiałe dla stron wyroki, akceptacja wniosków aresztowych, aktów oskarżenia oraz wniosków o ukaranie na poziomie 90% przy jednoczesnej niskiej ich jakości, wysoki poziom korekt wyroków pierwszej instancji, orzekanie w praktyce kar kryminalnych o charakterze hybrydowym oraz – generalnie – powszechne zjawisko urzędowego procedowania sprawy zamiast sprawnego jej załatwienia³².

Autor ten dodaje, że mamy w tych sytuacjach do czynienia z procesowymi przejawami złej sprawiedliwości³³. Zarazem symbolicznie uważa, że opisany przez niego stan rzeczy można oddać

poprzez odwołanie do symbolu „okałeczonej” Temidy. Taka prezentacja starożytnej greckiej bogini sprawiedliwości znajduje się na okładce jego rozprawy, w której Temida jest pozbawiona prawej ręki³⁴.

Warto dodać, że „okałeczenie” Temidy jest rezultatem uszczerbku oryginalnej rzeźby, niezamierzonym przez jej autora. Ponadto sama rzeźba Temidy z Rhamnous³⁵ (il. 2) jest wykonana z niezwykle trwałego materiału, jakim jest marmur pentelicki,

³² R. Zawłocki, *Traktat o złej sprawiedliwości*, Warszawa 2024, s. 13–14.

³³ *Ibidem*, s. 14.

³⁴ *Ibidem*, s. 29–31.

³⁵ Rzeźba ta została odnaleziona w Rhamnous, w świątyni Nemezis, obecnie znajduje się w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Atenach.

jej powstanie zaś jest datowane na 300 r. p.n.e.³⁶ Sama rzeźba, w pierwotnej postaci, wyrażała trwałość i siłę idei sprawiedliwości. Istota sprawiedliwości pozostaje nienaruszona, można jej odciąć rękę, ale nadal emanuje potęgą i dostojeństwem.

Tymczasem *Temida w węglu* (il. 3) od samego momentu powstania jest o wiele mniej trwała. Można, nieco retorycznie zapytać, czy rzeźba *Temidy w węglu* ma szansę przetrwać, podobnie jak rzeźba *Temidy* z Rhamnous, ponad dwa tysiące lat? Możliwe zatem, że *Temida w węglu* symbolizuje urealnioną sprawiedliwość, pozbawioną utopijnego czy idealizacyjnego wydźwięku. Jednocześnie pokazuje ona, jak bardzo trzeba dbać o sprawiedliwość, nawet wtedy (a może przede wszystkim wtedy), gdy brakuje zewnętrznych oznak jakichkolwiek zniszczeń. Nawet gdy nie dostrzegamy „odciętej ręki” czy innych deficytów związanych z upływem czasu, patrząc na rzeźbę w węglu, mamy świadomość, że łatwo o jej zniszczenie. Ta obserwacja jest możliwa właśnie dzięki użyciu węgla zamiast np. marmuru. I chyba bliżej takim wnioskom do identyfikacji trudnych do spostrzeżenia *prima facie* naruszeń sprawiedliwości czy zagrożeń dla niej związanych z działalnością człowieka. Aby zniszczyć *Temidę w węglu*, nie trzeba zadawać sobie wielkiego trudu, niepotrzebny jest upływ czasu; wydaje się, że wystarczą nieuwaga, nieostrożność czy roztargnienie, by bryła węgla się skruszyła, nieprzywracalnie tracąc swoją integralność.

Warto też zwrócić uwagę na kolor rzeźby *Temidy*, uzyskany dzięki wykorzystaniu węgla – jest czarna. Biorąc pod uwagę, że kolory i barwy mogą pełnić w kulturze rozmaite funkcje (m.in. informacyjną, symboliczną, komunikacyjną, estetyczną czy perswazyjną)³⁷, można rozważyć, czy przypisanie *Temidzie* czarnego koloru wpływa w jakiś sposób na percepcję wyrażanej przez nią idei sprawiedliwości. Małgorzata

Il. 3. Rzeźba *Temida w węglu*. Autor nieznanym. Początek XXI w.

Źródło: kolekcja prywatna T. Snarskiego.

³⁶ W.K. Backe-Hansen, *Nemesis: The Concept of Retribution in Ancient Greek Thought and Cult*, University of New England 2015, s. 262–267, praca doktorska, niepubl., <https://rune.une.edu.au/web/handle/1959.11/19919> [dostęp: 31.12.2024].

³⁷ Zob. K. Jurek, *Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze*, „Kultura–Media–Teologia” 2011, nr 6, s. 79–80.

Olkuska słusznie zauważa, że: „Dzieło rzeźbiarskie także nie jest pozbawione wartości kolorystycznych, choćby tkwiących we właściwościach zastosowanego tworzywa”³⁸.

Czy wyrzeźbienie Temidy w węglu wskazuje jedynie na „słabe” („ciemne”) strony sprawiedliwości? Czy sprawiedliwość może w ogóle mieć swoją „słabą” bądź „ciemną stronę”? Wręcz przeciwnie. Po pierwsze refleksja nad symboliką koloru czarnego może prowadzić do potrzeby wyjścia poza europocentryczną interpretację. Na przykład Krzysztof Jurek zauważa, że:

Dzięki kolorowi możemy dostrzegać różnice między kulturami, a także narodami. Czerń w kulturze chińskiej to kolor małych chłopców i szczęścia, w kulturze japońskiej jest symbolem szlachetności, wieku i doświadczenia, w przeciwieństwie do koloru białego oznaczającego młodość i naiwność. Czarny pas jest pochodzącym z Japonii oznaczeniem posiadania mistrzowskich umiejętności w sztukach walki, natomiast biały pas jest najniższy rangą. Z kolei w kulturze europejskiej czerń jest kolorem żałoby, śmierci, choć zyskał także inną symbolikę w XX wieku, stał się kolorem elegancji, luksusu, wyrafinowania i szykowności³⁹.

Nadto warto pamiętać o akcydentalności koloru, co oznacza, że nie można z niego czerpać wiedzy o istocie rzeczy⁴⁰. Tym samym to, jaki kolor przypiszemy symbolicznie sprawiedliwości bądź też w jaki sposób zinterpretujemy kolor użyty dla jej wyobrażenia w sztuce, pozostaje kwestią kontekstu kulturowego, świadczącą o problemie uniwersalności funkcjonującej symboliki sprawiedliwości.

Po drugie kruchość i łatwopalność jedynie *prima facie* można utożsamiać z pewnymi niedostatkami istoty sprawiedliwości; raczej wskazują one na konieczność troski o zachowanie sprawiedliwości, jak już wskazano w rozważaniach. Sama idea sprawiedliwości pozostaje niezmienna, zmienia się natomiast jej postrzeganie.

Jednocześnie można zwrócić uwagę na jeszcze trzy cechy węgla, które mogą nam posłużyć do sformułowania pewnych analogii dla refleksji filozoficznoprawnej. Złóża węgla kamiennego w Polsce formowały się w karbonie, 300–360 milionów lat temu, w długotrwałym procesie⁴¹. Ponadto jego odkrycie i wykorzystanie znacząco wpłynęło na funkcjonowanie człowieka i społeczeństw. A skoro tak, to *Temida w węglu* w pewien sposób przypomina o niemalże odwiecznym charakterze idei sprawiedliwości, długotrwałym procesie jej formowania, a zarazem o jej ogromnym znaczeniu dla rozwoju tak jednostek, jak społeczeństw, a wreszcie ustrojów państwowych i prawa.

Naturalne pochodzenie węgla może też skłaniać do refleksji, na ile sprawiedliwość (podobnie jak prawo) jest – jedynie bądź w dominującej mierze – wytworem

³⁸ M. Olkuska, *Symbolika w dziele rzeźbiarskim*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Arte et Educatione III” 2008, fol. 48, s. 7.

³⁹ K. Jurek, *Kolor jako element kształtowania tożsamości jednostkowej i zbiorowej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2014, nr 4, s. 64.

⁴⁰ Tak wskazuje Krzysztof Jurek (*Znaczenie...*, s. 70), powołując się na poglądy Boecjusza.

⁴¹ Zob. A. Starzycka, M. Młynarczyk, A. Zdanowski, *Węgiel kamienny. Hard Coal*, Warszawa 2020.

kultury i pozostaje związana z działalnością człowieka, a na ile można przyjąć założenie, że sprawiedliwość powstała w sposób naturalny, a nawet ewolucyjny⁴².

I wreszcie, chociaż znaczenie wydobywania węgla kamiennego wciąż jest istotne⁴³, współcześnie jego rola w rozwoju cywilizacyjnym jest kwestionowana, a jego znaczenie maleje, także ze względu na poszukiwanie nowych ekologicznych rozwiązań⁴⁴. Czy podobny los może spotkać sprawiedliwość? *Last but not least*, *Temida* w węglu pozwala na postawienie pytania o współczesne znaczenie sprawiedliwości dla człowieka i jego cywilizacji, a także o jej przyszłość. Czy sprawiedliwość, jaką znamy, może przetrwać, chociażby w posthumanistycznym paradygmacie filozoficznoprawnym?⁴⁵

Estetycznoprawną lekcja sprawiedliwości wokół śląskiej *Temidy* w węglu

Jakie zatem wnioski można wyciągnąć ze studiów estetycznoprawnych poświęconych *Temidzie* wykonanej z węgla? Wydaje się, że analizując śląską *Temidę* w węglu, można sformułować następujące stwierdzenia służące refleksji filozoficznoprawnej:

1. *Temida* w węglu, ze względu na samą rzadkość występowania rzeźb w węglu jako użytym materiale, przypomina o tym, że istnieją takie ujęcia sprawiedliwości, które są zupełnie nieoczywiste, *prima facie* niepołączalne, którym warto poświęcać uwagę w filozoficznoprawnej refleksji nad sprawiedliwością.
2. *Temida* w węglu, poszerzając różnorodność form rzeźbiarskich prezentujących symbol sprawiedliwości, zwraca uwagę na polisemiczność pojęcia sprawiedliwości, podobnie jak w przypadku prób namalowania sprawiedliwości. Nadto uwypukla pewne aspekty sprawiedliwości mogące być źródłem refleksji filozoficznoprawnej.
3. *Temida* w węglu, ze względu na materiał, z którego została wykonana, wskazuje na kruchość sprawiedliwości, a także na szczególny wysiłek, który trzeba włożyć w zaistnienie warunków umożliwiających jej powstanie. Węgiel, jako stosunkowo kruchy materiał, może być interpretowany jako synonim cech związanych realizacją idei sprawiedliwości. Zazwyczaj przyjmuje się, że sprawiedliwość ma władzę i autorytet sądenia, które wręcz można ocenić jako niezniszczalne. Tymczasem, interpretując *Temidę* w węglu, dostrzegamy także

⁴² Zob. niezwykle interesujące uwagi na temat narodzin prawa: J. Skorupka, *O początku prawa. Szkic o historii procesu karnego w kontynentalnej Europie i Mezopotamii*, Warszawa 2023, s. 27–73.

⁴³ Zob. np. Z.C. Michalski, *Jaka przyszłość dla polskiego węgla kopalnego? (Ujęcie gospodarczo-obronne)*, „Wiedza Obronna. Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej” 2012, R. 39, nr 4, s. 57–68.

⁴⁴ Zob. np. E. Kawecka-Wyrzykowska, *Proces dekarbonizacji polskiej gospodarki: rola węgla*, „Społeczeństwo i Polityka” 2022, nr 4(73), s. 67–90.

⁴⁵ Na przykład na temat wyzwań dla paradygmatów współczesnego prawa karnego związanych z posthumanizmem – zob. T. Snarski, *Posthumanizm prawa karnego? [w:] In dubio pro humanitate. W stulecie urodzin Profesora Mariana Cieślaka*, red. W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka, M. Kurzyński, Olsztyn 2023, s. 71–87.

„kruchosc” czy „łatwopalność” sprawiedliwości bądź – precyzyjniej – konkretnego wymiaru sprawiedliwości jako realizacji trwałej i niezmienniej idei sprawiedliwości. Jednocześnie technika rzeźbienia w węglu, jako niezwykle wymagająca ze względu na materiał, przypomina o tym, że sprawiedliwość stawia przede wszystkim trudne wymagania i formułuje dezyderaty, które nie są ani łatwe do realizacji, ani oczywiste. Wymagają niemałego wysiłku, by konkretny system wymiaru sprawiedliwości mógł realizować ideę sprawiedliwości w jak najlepszym stopniu, a nie tworzył np. stan „złej sprawiedliwości”, o której w kontekście Polski pisze chociażby Robert Zawłocki.

4. „Krucosc” sprawiedliwości może być przede wszystkim cechą związaną z zewnętrznymi wobec niej okolicznościami zaistniałymi w ramach warunków danego wymiaru sprawiedliwości (patologie społeczne, polityzacja wymiaru sprawiedliwości, zagrożenia ustrojowe, populizm penalny etc.).
5. *Temida w węglu* przypomina o potrzebie poszukiwań uniwersalnych znaczeń sprawiedliwości. To, że motywem sprawiedliwości interesują się także artyści (zarówno zawodowi, jak i niezawodowi), pokazuje, że ma ona nośność dalece wykraczającą poza zwykłe zastosowania (np. związane z używaniem rzeźb *Temidy* w wystroju gmachów sądowych, uniwersyteckich wydziałów prawa etc.). Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu analiza zwraca zarazem uwagę na uniwersalność symboliki sprawiedliwości.
6. Niniejsze rozważania przekonują o istotnym znaczeniu kontekstu kulturowego dla rozważań estetycznoprawnych. Chociażby skupienie się na materiale, który został użyty do stworzenia analizowanej rzeźby, wpłynęło na pojawienie się pytań o kulturowe uwikłania symboliki sprawiedliwości (np. wskazany problem interpretacji koloru użytego materiału). Tym samym problem uniwersalności bądź partykularności symboli odnoszących się do sprawiedliwości nie wyczerpuje się bynajmniej w treści merytorycznego przedstawienia wizerunku *Temidy* w sztuce, w istocie każda interpretacja, także ta odnosząca się do formy, pozostaje uwarunkowana kontekstem kulturowym⁴⁶.
7. *Temida w węglu* może być także asumptem do przypomnienia, że w istocie samo zrozumienie sprawiedliwości nigdy nie jest procesem zakończonym. Można to odnieść do przykładu współczesnego prawa karnego, w którym tradycyjnie identyfikuje się konflikt między ujęciem retributywnym a naprawczym sprawiedliwości karnej. Skoro węgiel stanowi znaczne odstępstwo od tradycyjnych materiałów wykonania postaci *Temidy*, warto pamiętać o tym, że w filozofii prawa karnego możliwe są znaczne odstępstwa od utrwalonych

⁴⁶ Pytanie o uniwersalność i partykularność symboliki sprawiedliwości interesująco stawia w kontekście symboliki *Sądu Ostatecznego* Hansa Memlinga Karol Dobrzeńcki – zob. K. Dobrzeńcki, *Symbolika sprawiedliwości na przykładzie Sądu Ostatecznego Hansa Memlinga. Zarys problematyki* [w:] *Sąd Ostateczny Hansa Memlinga. Losy – Prawo – Symbole*, red. J. Kamień, B. Możejko, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019, s. 181–190.

paradygmatów sprawiedliwości karnej i niekiedy można zidentyfikować koncepcje łączące *prima facie* niepołączalne pojęcia, jak np. „sprawiedliwość miłosierna”⁴⁷.

8. Studium *Temidy* w węglu prowadzi też do postawienia pytań tak o współczesne znaczenie sprawiedliwości, jak i jej przyszłość, w tym o rozumienie sprawiedliwości w kontekście przemian wynikających z paradygmatu posthumanistycznego.
9. Analiza właściwości śląskiej *Temidy* w węglu przekonuje o użyteczności badań estetycznoprawnych dla filozofii prawa i o możliwości wykorzystania różnorodnych metod badawczych, w tym studium przypadku.
10. Studia estetycznoprawne z powodzeniem mogą obejmować różnorodne formy wyrazu artystycznego. Można w tym miejscu opowiedzieć się za jak najszerszym obszarem badawczym estetyki prawa, w którym istotne znaczenie zajmują także inne niż malarstwo sztuki plastyczne czy wizualne.

Próba podsumowania

W niniejszym opracowaniu starano się wykazać, że badania poświęcone przedstawieniu *Temidy* w postaci rzeźby wykonanej w węglu mogą być prowadzone z wykorzystaniem metody studium przypadku w ujęciu zewnętrznym estetyki prawa. Oczywiście należy tu pamiętać o ograniczonym znaczeniu wniosków wynikających z analizy jednego przypadku, jednakże nie może to prowadzić do rezygnacji z tego rodzaju badań, gdyż zapoznanie się ze specyficznym przypadkiem ma wartość epistemiczną i może stanowić podstawę do dalszych, pogłębionych analiz filozoficznoprawnych.

Według Karola Estreichera: „Estetyka, choć zdeterminowana i ograniczona, odpowiada na wiele pytań. Może nie tyle odpowiada, co stawia pytania, nieraz zawile i trudne”⁴⁸. Wydaje się, że można ów syntetyczny wniosek uzupełnić o znaczenie refleksji estetycznoprawnej. Współczesna estetyka prawa zadaje pytania właściwe filozofii prawa. Jednym z nich, stanowiącym przestrzeń do niekończącej się refleksji, jest pytanie o sprawiedliwość. *Temida* w węglu przypomina o tych cechach *iustitii*, które łatwo mogą uść naszej uwadze, a które mogą i powinny uzupełniać filozoficznoprawny namysł nad jej istotą.

Zarazem, podejmując studium przypadku z zakresu wybranej rzeźby przedstawiającej *Temidę*, możemy uzyskać częściowe odpowiedzi na niektóre pytania ontologiczne i aksjologiczne poświęcone sprawiedliwości w ujęciu filozoficznoprawnym. Ponadto poszukiwania odpowiedzi na pytanie epistemologiczno-metodologiczne pozwalają stwierdzić, że badania estetycznoprawne omówionego w niniejszym opracowaniu

⁴⁷ Na ten temat zob. np. M. Nussbaum, *Śluszność i miłosierdzie*, tłum. A. Lipszyc [w:] *Filozofia moralności. Wina, kara, wybaczenie*, red. J. Hołówka, Warszawa 2000, s. 487–536.

⁴⁸ K. Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*, wyd. 3, Warszawa–Kraków 1979, s. 7.

przykładu dzieła sztuki również uzupełniają nasze możliwości poznawcze, a jednocześnie studium przypadku dzieła sztuki może być z powodzeniem zastosowane w filozoficznoprawnej refleksji.

Temida często jest przedstawiana w formie rzeźby wykonanej z niezwykle trwałego materiału. Znamy posągi Temidy z kamienia, marmuru, mosiądzu czy ze stali. W mojej prywatnej kolekcji mam natomiast wyjątkowy współczesny posąg Temidy wyrzeźbionej w węglu, wykonanej na Śląsku w Polsce. Węgiel jest specyficznym i bardzo rzadko używanym materiałem w rzeźbie. Artysta, wybierając węgiel, stosuje go nie jako paliwo, ale jako materiał artystycznego wyrazu, a zatem w nietypowy sposób. Węgiel użyty jako materiał do wykonania posągu Temidy pokazuje nam, że sprawiedliwość, choć zewnętrznie trwała, tak naprawdę jest krucha i łatwopalna (zwłaszcza gdy odnieść ją do konkretnego wymiaru sprawiedliwości). Trzeba ją chronić, potrzebuje uwagi, by jej nie zniszczyć. Wymaga delikatności. Nie można jej poddawać rewolucjom, bezmyślnym oddziaływaniom, nie zważać na jej istotę. Innymi słowy, bez szczególnej troski o sprawiedliwość łatwo może ona ulec zniszczeniu, łatwo może się skruszyć. W jednej chwili może się stać bezkształtną skruszałą masą bądź spłonąć w ogniu utopijnych czy rewolucyjnych projektów, a wreszcie – politycznej instrumentalizacji. Zarazem paradoksalnie, trwałość i siła (a także piękno) tak przedstawionego symbolu sprawiedliwości tkwi w jego kruchości, w jego zależności od ludzkiego wysiłku, by go stworzyć, by o niego dbać, by go ocalić i zachować. To ważne lekcje płynące z estetycznoprawnego przykładu wyjątkowej rzeźby Temidy ze Śląska wykonanej w węglu, które mogą uzupełnić nasze poznanie istoty sprawiedliwości oraz pogłębić filozoficznoprawną refleksję ontyczno-aksjologiczną poświęconą niektórym jej cechom.

Bibliografia

- Backe-Hansen W.K., *Nemesis: The Concept of Retribution in Ancient Greek Thought and Cult*, University of New England 2015, praca doktorska, niepubl. <https://rune.une.edu.au/web/handle/1959.11/19919> [dostęp: 31.12.2024].
- Bator A., *Postanalityczna teoria i filozofia prawa. Nowe szanse, nowe zagrożenia?*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, t. 102, s. 21–44.
- Ciemna strona węgla, archiwum wystaw*, notacja Muzeum Śląskiego w Katowicach, 20.11.2018, <https://muzeumslaskie.pl/ciemna-strona-węgla/> [dostęp: 1.12.2024].
- Cisło M., *Materia rzeźby – granice twórczych poszukiwań – rozważania. Cykl prac rzeźbiarskich: Introspekcje*, Kraków 2016, praca doktorska, niepubl., <https://rzezba.asp.krakow.pl/wp-content/uploads/2016/11/materia-rze%C5%BAby-granice-tw%C3%B3rczych-poszukiwa%C5%84-rozwa%C5%BCania.pdf> [dostęp: 31.12.2024].
- D’Allea A., *Jak studiować historię sztuki? Jak czytać...*, tłum. J. Jedliński, E. Jedlińska, Kraków 2009.

- Dobrzeńiecki K., *Symbolika sprawiedliwości na przykładzie Sądu Ostatecznego Hansa Memlinga. Zarys problematyki* [w:] *Sąd Ostateczny Hansa Memlinga. Losy – Prawo – Symbole*, red. J. Kamień, B. Możejko, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019, s. 181–190.
- Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, wyd. 3, Warszawa–Kraków 1979.
- Eszenyi E., *Lady Justice and the Archangel: the Likeness of Justice in Heaven and Earth*, „Human(ities) and Rights. Global Network Journal” 2002, vol. 4, iss. 2, s. 100–119.
- Flyvbjerg B., *Pięć mitów o badaniach typu studium przypadku*, tłum. M. Nawojczyk, „Studia Socjologiczne” 2005, nr 2, s. 41–69.
- Janicki J., *Estetyka jako źródło refleksji nad prawem*, Kraków 2023.
- Jońca M., *Prawo rzymskie. Marginalia*, Lublin 2015.
- Jurek K., *Kolor jako element kształtowania tożsamości jednostkowej i zbiorowej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2014, nr 4, s. 55–66.
- Jurek K., *Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze*, „Kultura–Media–Teologia” 2011, nr 6, s. 68–80.
- Kawecka-Wyrzykowska E., *Proces dekarbonizacji polskiej gospodarki: rola węgla*, „Społeczeństwo i Polityka” 2022, nr 4(73), s. 67–90.
- Machnikowska A., *O niezawisłości sędziów i niezależności sądów w trudnych czasach. Wymiar sprawiedliwości w pułapce sprawności*, Warszawa 2018.
- Michalski Z.C., *Jaka przyszłość dla polskiego węgla kopalnego? (Ujęcie gospodarczo-obronne)*, „Wiedza Obronna. Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej” 2012, R. 39, nr 4, s. 57–68.
- Morawski S., *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Warszawa 1973.
- Nussbaum M., *Słuszność i miłosierdzie*, tłum. A. Lipszyc [w:] *Filozofia moralności. Wina, kara, wybaczenie*, red. J. Hołówka, Warszawa 2000, s. 487–536.
- Okoń J., *Rzeźba w węglu*, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu, <https://muzeumgornictwa.pl/o-muzeum/wystawy/28-rzezba-w-weglu/> [dostęp: 1.12.2024].
- Olkuska M., *Symbolika w dziele rzeźbiarskim*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Arte et Educatione III” 2008, fol. 48, s. 5–17.
- Pałęga D., *Rzeźby z węgla. Wyjątkowe, unikatowe, piękne... Dzieła z czarnego złota, które skrywają w sobie ducha Śląska*, „DziennikZachodni.pl”, 3 stycznia 2024, <https://dziennikzachodni.pl/rzezby-z-wegla-wyatkowe-unikatowe-piekne-dzieła-z-czarnego-zlota-ktore-skrywaja-w-sobie-ducha-slaska/ar/c13-18206637> [dostęp: 1.12.2024].
- Perelman Ch., *O sprawiedliwości*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1959.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 2013.
- Rogers L.R., *Sculpture*, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/sculpture> [dostęp: 31.12.2024].
- Sadurski W., *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988.
- Skorupka J., *O początku prawa. Szkic o historii procesu karnego w kontynentalnej Europie i Mezopotamii*, Warszawa 2023.
- Słownik języka polskiego PWN*, t. 1: A–K, red. M. Szymczak, Warszawa 1999.
- Słownik języka polskiego PWN*, t. 2: L–P, red. M. Szymczak, Warszawa 1999.

- Snarski T., *Posthumanizm prawa karnego?* [w:] *In dubio pro humanitate. W stulecie urodzin Profesora Mariana Cieślaka*, red. W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka, M. Kurzyński, Olsztyn 2023, s. 71–87.
- Soniewicka M., *Granice sprawiedliwości. Sprawiedliwość ponad granicami*, Warszawa 2010.
- Starzycka A., Młynarczyk M., Zdanowski A., *Węgiel kamienny. Hard Coal*, Warszawa 2020.
- Šimo H., *O sprawiedliwości. Koncepcja inspirowana wynikami polskiej filozofii analitycznej*, Katowice 2009.
- Velling T.A., *The Beatitude of Mercy. Love Watches Over Justice*, Eugene, Oregon 2015.
- Werner K., *Co to jest ontologia aspektu?*, „Estetyka i Krytyka” 2010, nr 2, s. 221–234.
- Zajadło J., *Estetyka – zapomniany piąty człon filozofii prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, R. 77, z. 4, s. 17–30.
- Zajadło J., *Malowanie sprawiedliwości. Komentarz do ważnego epizodu z historii estetyki prawa*, Gdańsk 2024.
- Zawłocki R., *Traktat o złej sprawiedliwości*, Warszawa 2024.
- Zeidler K., *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Zeidler K., *Estetyka prawa – ujęcie zewnętrzne i wewnętrzne* [w:] *Jurysprudencja 3. Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, cz. 2, red. M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska, Łódź 2014, s. 61–67.
- Ziemiński Z., *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992.

Streszczenie

Niniejsze opracowanie podejmuje problematykę Temidy jako symbolu sprawiedliwości w ujęciu zewnętrznym estetyki prawa. Przedmiotem rozważań jest studium przypadku poświęcone współczesnej rzeźbie *Temidy w węglu*, pochodzącej ze Śląska, nieznanego autora. Specyficzne w tej rzeźbie jest wykonanie figury symbolizującej sprawiedliwość (zazwyczaj kojarzonej z trwałością, niezmiennością, stałością, władzą i autorytetem) z węgla, który jest materiałem kruchym i wietrznym, a zarazem bardzo rzadko używanym przez rzeźbiarzy, także ze względu na trudności związane z pracą na tym specyficznym materiale. Niezwykłe połączenie symbolu i Temidy z węglem jest źródłem refleksji filozoficznoprawnej poświęconej sprawiedliwości. Warto podkreślić, że zazwyczaj rzeźby (posągi, przedstawienia) Temidy są wykonywane z trwałych materiałów (brązu, mosiądzu, marmuru, kamienia etc.), gdy tymczasem motyw Temidy niemal nie występuje w rzeźbiarstwie w węglu, które zazwyczaj podejmuje tematykę związaną z zawodami górniczymi, a także ogólnymi motywami zwyczajowymi czy obyczajowymi. W tym aspekcie to nie tyle samo dzieło sztuki, ile specyfika użytego materiału w powiązaniu z podjętą tematyką także mogą być źródłem sformułowania wniosków dotyczących sprawiedliwości.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość, estetyka prawa, Temida, prawo w rzeźbie, prawo a sztuki piękne

Abstract

The Coal Sculpture of Themis as a Basis for Legal Philosophical Reflection: A Legal Aesthetics Case Study

This article explores the Themis' aesthetic implications for the understanding of justice in legal philosophy. This study examines the contemporary coal sculpture of Themis, created by an anonymous artist from Silesia. This sculpture is notable for its unconventional use of coal, a material both fragile and difficult to work with, to represent Justice, a figure traditionally associated with permanence, immutability, constancy, power, and authority. The unique pairing of the Themis' symbol with coal offers a compelling framework for philosophical and legal reflection upon justice. The prevalent use of durable materials (bronze, brass, marble, stone) in sculptures of Themis contrasts sharply with the near absence of this figure in coal carving, a medium typically reserved for mining-related or traditional moral themes. In this regard, the significance lies not solely in the artwork, but also in the specific materials and subject matter, which contribute to conclusions about justice.

Key words: Justice, Aesthetics of Law, Themis, Law in Sculpture, Law and the Fine Arts